

ВСЕУКРАЇНСЬКІ МОЛОДІЖНІ ТОВАРИСТВА “ГРОМАДИ”: ВІХИ, ПРОГРАМИ, МРІЇ

Ольга ЗБОЖНА

Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська 11, Тернопіль 46020

Редакція отримала статтю 17 травня 2013 р.

У статті висвітлено історію розвитку Всеукраїнських молодіжних товариств “Громади”.

Відомий фізик і письменник Михайло Косач (син Олени Пчілки, брат Лесі Українки, небіж Михайла Драгоманова) свого часу наголошував: “Мені здається, що несправедливо нарікають на наше століття і останні часи, що героїзм, сипа волі і характеру перевелися. Вони єсть, але в інших формах... Минуть віки і потомки бачитимуть в ХІХ ст. героїзм, а в свої часи не бачитимуть його”.

На початку згаданого століття українська молодь підастрійської України організувала товариство “Руська Трійця”, а на землях підросійської – “Братство імені Кирила і Мефодія”. Його члени, відбувши покарання, опинилися в Петербурзі, оскільки царський уряд не дозволив їм повернутися на рідну землю, й там згуртувалися в товариство, яке назвали “Громада”.

Австрійська та Російська імперії були об’єднаннями земель різних народів, але гімназисти й студенти вчилися в одних школах і навіть входили до тих самих молодіжних товариств. У 1860-х роках стосунки між українською і польською, українською і російською молоддю загострилися. Польяки почали готувати чергове повстання проти Росії (січневе повстання 1863 р.). Під впливом соціально-революційних ідей Заходу на Київщині та Волині виникла народницько-культурна течія інтелігенції, яка прагнула зближення з народом, тому її представників називали “хлопоманами”. (Назва походить від польського слова “хлоп”, тобто селянин.) Ініціаторами руху були студенти Київського університету, які походили зі спольщених шляхетських родин. Вони усвідомили, що мають служити тому народові, серед якого живуть, з тому відмовилися брати участь у підготовці польського січневого повстання, “заявляючи, що це повстання не обіцяє нічого доброго українським народним масам, бо ведеться під старими недемократичними гаслами, що місце кожного справжнього сина місцевого краю – не в польському шляхетському таборі, а серед українського сільського люду, якому це повстання чуже і не потрібне” (Д. Дорошенко).

Група київських студентів-хлопоманів зробила сміливий крок, оповістивши себе українцями, вийшла з польських студентських організацій і

разом зі студентами лівобережжя заснувала окреме товариство української молоді “Громада”. Його очолив Володимир Антонович, він і став організатором “Громад” у підросійській Україні. “Громади” були засновані у Києві, Чернігові, Харкові, Полтаві, Одесі та інших містах.

Польська молодь, яка перебувала разом із майбутніми громадівцями в одних товариствах, звинувачувала їх у зраді. Та українські студенти нікого не зраджували. Вони повернулися до народу, з якого вийшли і серед якого мешкали. Володимир Антонович на сторінках петербурзької “Основи” (1862) у статті “Моя Исповадь” написав про це так; “Доля хотіла, щоб я народився в Україні шляхтичем, [...], але коли прийшов час самопізнання, я спокійно зважив своє становище в краю, зважив усі його хиби, всі стремління суспільності, серед якої поставила мене доля, – і побачив, що її становище морально безвихідне, якщо вона не одмовиться від свого виключного погляду, від своїх претензій на край та на його народність, – я побачив, що шляхтичі-поляки, які живуть в Україні, мають перед судом власного сумління тільки два виходи:

- або полюбити нарід, серед якого вони живуть, перейнятися його інтересами, повернутись до кародности, колись покинутої їх предками, і невсипущою працею та любов’ю в міру сил спокутувати все зло, яке вони заподіяли народові, котрий вигодував багато поколінь вельможних зайд-колоністів і якому оті зайти платили презирством, лайкою, зневагою його релігії, звичаїв, гідності,
- або ж, коли на це не стане моральної сили, переселитися в польську землю, заселену польським людом, задля того, щоб нарешті визволитися самому перед собою від сумного докору в тому: що, мовляв, і я також зайда-колоніст”.

Володимир Антонович заявив, що “для себе вибрав перший вихід і тому не боїться ніяких докорів, бо має чисте сумління: він повертається до народності своїх предків, із табору чужинців-визискувачів переходить у табір, який хоче працювати для добра українського народу.”

Щоб не наражатися на закид у революційної діяльності, молодь задекларувала: їхня організація не займається політикою, а працює задля освіти селянства. І вже в 1859 р. розпочався рух за створення недільних шкіл. Він ширився не лише в Києві, а й в інших містах. Недільні школи організовували для ремісничої молоді, міщан і загалом неписьменних людей. Навчання відбувалося у приміщеннях шкіл, гімназій і навіть у Київському університеті. Учителями здебільшого були студенти й гімназисти старших класів. Тоді ж вийшли друком “Грамматика” П. Куліша та “Буквар” Т. Шевченка.

У січні 1863 р. вибухнуло польське повстання проти Росії. У цей час реакційна преса, на чолі якої стояв Катков, зчинила гвалт, що за польським повстанням вибухне й українське. Підливали масла в огонь і москвофіли на сторінках своїх видань. Не допомогли призупинити антиукраїнський рух навіть колективна заява членів київської “Громади”, яку підписали Володимир Антонович, Тадей Рильський, Павло Житецький та інші. Всього 21 особа. Авторитетні діячі заявили протест проти обвинувачення їх у пропаганді державного сепаратизму й наголосили, що єдиним бажанням було “вжити всіх сил, щоб дати народові змогу просвітитися, самоусвідомитися, усвідомити свої потреби і вміти їх заявити, одним словом через свій внутрішній розвиток стати на той громадський ступінь, на який ставить закон”.

Громадівцям не повірили, адже підвищувати освіту українців та ще рідною мовою не входило в плани царського уряду, оскільки разом з освітою зростає й національна свідомість. Освічений і національно-свідомий народ рано чи пізно вимагатиме волі й своєї держави. Тож у Києві, Чернігові, Харкові, Полтаві та інших містах провели арешти серед української інтелігенції. Найактивніших членів “Громад” заслали до далеких північних губерній Росії, багатьох перевели на службу до інших місць або звільнили з посад і закрили недільні школи.

До київської “Громади” належали ті, хто згодом стали світочами української нації: Володимир Антонович (організатор молодіжних “Громад”, історик, археограф, етнограф, літературознавець, дійсний член НТШ у Львові, почесний член Львівської “Просвіти”); Павло Житецький (мовознавець, літературознавець, дійсний член НТШ у Львові); Федір Вовк (етнограф, археолог, антрополог, дійсний член НТШ у Львові); Павло Чубинський (кандидат права, етнограф, фольклорист, автор слів Державного гімну України, організатор Південно-Західного відділу Російського географічного товариства (РГТ), відкриття якого відбулося 13 лютого 1873 року; Тадей Рильський (економіст-аграрій, педагог, директор школи, створеної ним на власні кошти у родинному маєтку); Михайло Драгоманов (історик, учений); Микола Лисенко (композитор, етнограф, диригент, основоположник української класичної музики тощо); Михайло Старицький (письменник, театральний і культурно-громадський діяч) та інші. “Громада”, загнана у глибоке підпілля, ожила.

У липні 1863 року міністр внутрішніх справ Росії Валуев видав циркуляр, згідно з яким заборонялося друкувати книги, написані українською мовою, тому що “никакого особенного малоросійського языка не было, неть и бытъ не можетъ”. Всупереч заборонам 60-90-х років XIX ст. “Громади” розгорнули культурно-демократичну діяльність. Південно-Західне товариство видавало українські пісні.

У відповідь на це харківський громадівець Василь Мова (Лиманський) у присвяті Олені Пчілці написав:

Я з зорею встав до справи,
Україні долі ждучи,
І зростив в душі буявій
Гарний кущ надій цвітучих.
Та знялась лиха година,
Що Вкраїну обхопила
І надій цвітучих вроду
Лютим холодом прибила

А що діялося в цей час на українських землях, що входили до складу австрійської імперії? Тут на початку 80-х років почав формуватися рух молодих українців (це вже було покоління дітей членів “Руської Трійці”), які налагодили зв'язки з підросійськими землями. Галицька учнівська й студентська юнь отримувала книжки, часописи, не лише знала про діяльність “Громад”, а й заснувала свої “Громади” у Львові, Тернополі, Станіславові (тепер Івано-Франківськ), Дрогобичі, Чернівцях, Самборі, Бережанах, Перемишлі (це українське місто після Другої світової війни відійшло до Польщі), Іван Франко у спогадах про Остапа Терлецького (1850-1902), котрий під час навчання у гімназії входив до “Громади”, писав: “Ті громади зав'язувані потаємно з метою самоосвіти та піддержування патріотичного

духу, мали між собою тісні зв'язки..." Особливо активним був Данило Танячківич, "тоді ще слухач теології, натура наскрізь ентузіастична, здібна запалювати себе і запалювати інших. Він обсилав ученицькі громади листами або зіжджав сам чи посилав кого іншого на інспекцію." Саме через Д. Танячківича П. Куліш підтримував першу народовецьку "Громаду", що виникла серед вихованців Львівської духовної семінарії.

Великий вплив на формування українськості в молоді мали петербурзький журнал "Основа" і твори письменників підросійської України, насамперед Тараса Шевченка, які привозив і передавав П. Куліш. У листі семінариста Йосифа Могильницького від 16 жовтня 1861 року читаємо: "...Питомці нашого богослов'я з самою головою нашої літератури Кулішом в дуже стислому стосунку стоять і дуже часто листи і книжки от него достають..."

Засновник тернопільської "Громади" Іван Пулюй наголошував: "Ціль товариства була жити в чистоті моральній; пильно вчитись в школі; познайомитись з історією свого народу і його літературою; ставати в обороні рідного слова проти ворожих заходів москвофілів (святуюрців) і поляків; говорити всюди рідною мовою; спомагати бідних учеників; піддержувати "Мету", що тоді виходила під редакцією Ксеноф[онта] Климковича у Львові до 1865 року. Далі видатний учений зазначав: "Ціль товариства була висока, моральна, гарна і патріотична". Це й стало тогочасною програмою підготовки української національної еліти. Саме так: української національної еліти!

Отже, перший пункт – "жити в чистоті моральній". Лише, дотримуючись цього, можна виконати решту зобов'язань. До "Громади" приймали ретельно перевірених осіб. Кожен її майбутній член складав присягу, "що нічого і нікого не зрадить і що весь вік буде трудитися для добра свого народу". На друге місце молоді галицькі громадівці поставили навчання. У листі тернопільського гімназиста Івана Пулюя за 20 січня 1864 року читаємо: "Всі сходяться ва призначенім місці [...] в неділю, середу і суботу від 5-тої години до шостої і так в середу історія, в суботу література [...]. В неділю проводиться диспута в преподаваній на тижні історії і літературі".

З'явилися народовецькі часописи "Вечерниці" (1862-1863). "Мета" (1865), "Нива" (1865), "Русалка" (1866) тощо. Мали громадівці свою бібліотеку, книжки для якої купували за свої гроші: у складчину. У наступному листі Івана Пулюя від 21 січня 1864 року зазначено: "У нас у громаді ведеться діло добре – бібліотека своя є до 70 книжок [...] та й буде ось незабаром історія Маркевича..." Бібліотекарями були учні старших класів гімназії. Тим часом у травні 1876 року цар Олександр II підписав чергову заборону української мови – Емський указ, за яким: заборонялось ввозити в Росію з-за кордону українські книжки, видавати оригінальні твори українською мовою й українські переклади з інших мов; не дозволялися театральні вистави українською мовою; припинялася діяльність українських "Громад".

Після закінчення гімназій молодь південноукраїнської України рушала на навчання у міста, де були вищі школи, найчастіше до Відня – столиці австрійської імперії. Так, Іван Пулюй восени 1865 року став навчатися у Віденській греко-католицькій духовній семінарії. Ось що він писав в одному з листів (Відень, 1866): "Дня 10-го мар[ця] обійшлисьмо Роковини Шевченка. Та славно вже відбулись! Усі Славяне здивувались! Ми хоть числом від них менчі то таки що до діла им наперед нас не виривать ця. Усі допитувались кілько нас є у Відні та все дуже чудувались, коли вчули відповідь

до двадцятьох[...]. Відбувся нам на любу втіху а ворогам на безголовля!”

Ворогами підавстрійських українців були москвофіли в особі редакторів журналів “Страхопуд” і “Вестникъ для русиновъ Австрійской Держави”, яких на вечір не запрошували, та вони прийшли: “Его Страхопудіе було також хоть непростене. Ходив як не свій, бо думав що вдасть му ся дещо знайти щоби потім тільки висміяти міг а ту мусів мимо волі тільки чудуватися. Ніхто з ним не хтів ся говорити. Вістника також непросилисьмо хтін ся пімстити [...]. Но и то му не вдалося! Гостей було до 300 а може и більше.”

Отже, на східних українських землях діяли валуєвські циркуляри та емські укази про заборону української мови, а на західних, де була інша держава, – ширили москвофільство. Та українці вистояли! А чому? Що допомогло їм? Були вони: як ті прутики у вінику: зв’язані українською мовою, вірою і працею “для добра свого народу”. Вірили, що буде колись незалежна України, то ж працювали на її майбуття.

Іван Пулюй писав до Данила Тзнячкевича: “Я маю вже цілу пляніметрию на руське (українську. – 0.3.) переведену. На вакациях буду її ще раз поправляти. Пішлю її и під Твій суд, де буде який блуд в язовім огляді, там вже покладаюся на Твою ширу волю и поміч”. Так поєднувалися навчання в семінарії, слухання лекцій в університеті, вшанування пам’яті славетного українця Тараса Шевченка і праця над українськими підручниками. У наступному листі читаємо: “Сердешний Друзе. Любий Мій Брате! Тепер же важне діло маю до Тебе коли ласка послухай: Кождий наш чоловік знає, що ціль наша есть: вибороти своему народови поважне становисько між иншими народами, та не заржавілими списками чубатих дідів наших, а живим словом, русько українською мовою [...]. При кінці Мая вийде мій молитвослов списаний *руською мовою*”.

Після виходу у світ молитвослова Іван Пулюй створює молитовники: один, потім другий. Він закінчив семінарію, та не висвятився (не став священником) – пішов туди, “де панують вічні закони і непохитна правда”, – став студентом філософського факультету Віденського університету. Так ось чому Іван Пулюй ходив в університет “на руське, математику и физику”. І мрія здійснилася. У цей час до Відня приїхав Пантелеймон Куліш. Після знайомства вони засіли перекладати Євангелії від Матфея, Марка, Луки та [вана. Іван Пулюй повідомляє Данила Танячкевича: “Відень 21/4 1871. Поки що сповіщаю Тебе, що працюємо с паном Ратаєм (псевдонім П. Куліша. – О, З.) над святим Письмом”, У листі до Олександра Барвінського (серпень 1878) читаємо: “4 Євнгелисти видані у Відні 1871. Переклад зроблений з грецького оригіналу і есть його вірна фотографія. Робили ми сей переклад більше як сім місяців день в день від рання аж до пізней ночі. Над иншими словами думали ми тиждні, місяці, поки рішились його прийняти”.

1873 року вихованці “Громад” підавстрійської України заснували у Львові Літературне товариство імені Т. Шевченка, яке у 1892 р. разом із підросійськими українцями реорганізували в Наукове товариство імені Т. Шевченка (НТШ). Цього разу з далекої Праги Іван Пулюй пише до Олександра Барвінського: “Добре діло зробили Русини, що розложили огниско для науки в товаристві им[ени] Шевченка. Без висшої науки остався наш народ, хоч многочисленный, геть в заду по за всіма народами европейськими. Без науки він и не подвигнеться из свого упадку”.

У листі до Михайла Павлика (27 серпня 1907) є такі пророчі міркува-

ння: “Самостійність – дуже, дуже гарна річ! Є на світі самостійні люди, є і самостійні народи, то чому б то не могла бути і самостійна Україна! Колись то вона таки буде...! Не легко прийдець ся руському народові ви-карабкатись з його теперішньої гіркої неволі!...”

Буде самостійна Україна тоді, коли буде більше своєї інтелігенції, людей до свого народу прихильних, людей з розумом і серцем, людей характерних і – самостійних.

Для України треба не одного, а тисячі розумних людей, кожний на свому місці, людей, що живуть з народом і звязані з ним інтересами самого життя. Україна мусить сама себе спасти!”.

Іван Пулюй написав ці слова понад 100 років тому. Та вони актуальні й сьогодні.

UKRAINIAN YOUTH PARTNERSHIP “COMMUNITIES”: MILESTONES, PROGRAMS, DREAMS

Olha ZBOZHNA

Ternopil National Economic University
11 Lvivska Street, Ternopil 46020, Ukraine

The history of Ukrainian youth partnership “Communities” is presented in this article.